

О.Б. Фельдман

Депутат ВР, канд. філос. н.

РОЛЬ АЛЬТРУЇЗМУ В ФОРМУВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

У статті доводиться вплив альтруїзму на процес формування соціальної правової держави. Розглядаються ознаки правової та соціальної держави, які безпосередньо пов'язані з альтруїзмом як моральним принципом та соціальними практиками. Визначаються шляхи оптимізації соціально орієнтованої діяльності органів державної влади на основі підвищення рівня альтруїзму громадян.

Ключові слова: альтруїзм, соціальна правова держава, правова культура, солідарність, соціальна відповідальність, соціальна безпека.

РОЛЬ АЛЬТРУИЗМА В ФОРМИРОВАНИИ СОЦИАЛЬНОГО ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

В статье рассматривается влияние альтруизма на процесс формирования социального правового государства. Анализируются признаки правового и социального государства, которые непосредственно связаны с альтруизмом как нравственным принципом и социальными практиками. Определяются пути оптимизации социально ориентированной деятельности органов государственной власти на основе повышения уровня альтруизма граждан.

Ключевые слова: альтруизм, социальное правовое государство, правовая культура, солидарность, социальная ответственность, социальная безопасность.

O.B. Feldman

A ROLE OF ALTRUISM IN FORMING OF THE SOCIAL LEGAL STATE

In the article the role of altruism is examined in forming of the social legal state in the point of view of philosophical anthropology. The signs of the legal and social state, which are related to altruism as moral principle and social practices, are examined.

The fixed idea of human rights must be in basis of new philosophy of altruism. Fixing of altruism social norms in the system of right for the democratic state is the important stage in expansion of man freedom. In the social state altruism is connected with principles of solidarity, social responsibility, social safety. In the conditions of market democratic transformations, forming and support of middle class is the important task of social state policy. The role of the social programs, legal culture, education is underlined in distribution of altruism in society. Democratic society and personality must bear the responsibility for practical embodiment of altruism morally-legal norms.

Keywords: altruism, social legal state, legal culture, solidarity, social responsibility, social safety.

Проблема розбудови демократичної правової держави, громадянського суспільства безпосередньо пов'язана з альтруізмом як вихідним етичним принципом цивілізованого життя. Європейський досвід свідчить, що альтруїзм є соціальною гарантією високого рівня захищеності прав і свобод громадян.

Проблему соціальної правової держави досліджували такі вчені: Ю. Калиновський, М. Козюбра, О. Петришин, О. Святоцький, В. Тацій, П. Рабинович та ін. Альтруїзм можна вважати одним з фундаментальних понять гуманістичної теорії психології (Е. Фромм). У сучасних дослідженнях як мотив надання допомоги альтруїзм розглядали Р. Немов, Д. Майерс, Г. Моррей. У психолого-особистісному вимірі феномен альтруїзму та альтруїстичної поведінки став предметом аналізу вчених Л. Божовича, З. Карпенко, Б. Додонова, Р. Апресяна, К. Абульханової-Славської, Ш. Амонашвілі, Н. Лейтес, В. Мухіної, Е. Суботського та ін., у соціальному аспекті до феномену альтруїзму зверталися Г. Андреева, М. Бобнева, Б. Ломов, М. Обозов та ін. Однак аналіз впливу альтруїзму на процес формування соціальної правової держави ще не був предметом наукових пошуків.

Мета статті – довести, що альтруїзм впливає на формування соціальної правової держави в Україні, та з'ясувати як саме відбувається цей вплив; розглянути ознаки правової та соціальної держави, які безпосередньо пов'язані з принципом альтруїзму; визначити, чи можна за рахунок альтруїзму та гуманістичної свідомості громадян поліпшити та оптимізувати соціально орієнтовану діяльність органів державної влади.

Соціальна та правова орієнтованість нашої держави, як і ряду інших країн, наприклад ФРН, закріплена конституційно. Стаття 1 Конституції проголошує Україну демократичною, соціальною, правовою державою. Ця конституційна норма виступає фундаментальним принципом, що завдає альтруїстичний вектор суспільного розвитку,

спрямовує відповідним чином основні напрямки діяльності різноманітних державних органів.

Концепція правової держави, що формувалася в історії політико-правової думки від античної ідеї панування права, поступово втілювала кращі гуманістичні здобутки соціальної теорії та альтруїстично орієнтованої практики. Зрештою, філософські основи теорії правової держави були сформульовані І. Кантом, хоча словосполучення «правова держава» в його працях не вживалося. Вирішення нормативних питань, як показав німецький філософ-просвітник, пов'язано з синтетичними судженнями а ргіогі, що є предметом практичної філософії, спрямованої на подолання егоцентричного партикуляризму та обґрунтування відповідальності людини за весь світ.

У цьому контексті звертає на себе увагу й певна послідовність трансформації уявлень про сутність альтруїзму залежно від ступеня ускладнення та диференціації соціальної реальності (системи соціальних інтересів та відносин): від природного інстинкту до етичного принципу (О. Конт). Можна сказати, що альтруїзм є продуктом як пізнавально-духовної, так і практичної діяльності людей. Від часів французького вченого О. Конта під альтруїзмом (франц. *altruisme*, від лат. *alter* – інший) розуміється характеристика думок і дій, позбавлених себелюбства; моральний принцип, що полягає в безкорисливому служінні іншим людям, в готовності жертвувати для їхнього блага особистими інтересами. До того ж зауважимо, що принцип альтруїзму «*Vivre pour autrui*» («жити для іншого»), як слушно підкреслюють учені, має стати моральною вимогою майбутнього [7, с. 15]. Згідно такого погляду, традиційні уявлення про альтруїзм як психологічну якість, властиву людині патріархального та індустріального суспільства, мають переосмислюватися відповідно до соціально-етичного потенціалу ідеї О. Конта та реалій сьогодення. Це передбачає утвердження альтруїзму як фундаментального принципу соціального буття та свідомості, гуманістичного напрямку мислення та безкорисливої діяльності, що орієнтується на благо всіх людей як найвищу цінність та вищий зміст життя при безумовній повазі до свободи кожної особистості.

Зазначимо, правовою є держава, в якій юридичними засобами реально забезпечено максимальне здійснення, охорону й захист основних прав людини [5, с. 30], а державна влада підпорядковується певним загальноцивілізаційним цінностям. Цілком ймовірно, що характеризуючи рівень зрілості держави, альтруїстичні норми, що пов'язані з безкорисливим соціально-правовим захистом громадян, начебто виступають її маркерами з точки зору цивілізаційних стандартів і закономірностей розвитку прав людини. Тому в основу нової філософії альтруїзму мають бути покладені ідея прав людини, орієнтація на ідеали соціальної солідарності, соціальної справедливості, соціальних зобов'язань тощо.

Торкаючись ознак соціальної правової держави, акцентуємо ті з них, які безпосередньо стосуються принципу альтруїзму. По-перше, правова держава концентрує, втілює прогресивні здобутки людства, надає формальній (юридичній) загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для використання кожною людиною її основних прав [5, с. 29, 30]. Проте в єдності, зв'язку альтруїзму і позитивного права первинним є альтруїзм як загально соціальне явище, факт соціальної дійсності, оскільки він виникає раніше і незалежно від державно-правових інститутів. Відтак альтруїзм, що сформувався ще до появи права, пропонує певні зразки поведінки, визначає сферу дії правових регулятивних можливостей, встановлює можливий вибір засобів та шляхів, які забезпечують відповідну дію правових норм у реальному світі, й з них випливає, до яких наслідків «з природною необхідністю» приходять, виходячи з певних правових передумов. Отже, альтруїзм, що відноситься до базових людських потреб і цінностей, зумовлює природу правового врегулювання. Проте у правовому суспільстві взаємозв'язок між правом та альтруїзмом існує і в іншому напрямку: не тільки вимога посилення альтруїзму впливає на право, але й право виявляє зворотний вплив, адже є

конститутивним та формувальним чинником суспільної дійсності та свідомості, соціально-перетворюючою силою, що справляє значний вплив на активно-творчу діяльність людей, їхній світогляд, ідеали.

Безумовно, закон не регулює абсолютно всі ситуації, які можуть відбутися в житті громадян, адже правові норми становлять лише частину тих норм, які визначають форми альтруїстично спрямованої поведінки. Тому часто виникають обставини, коли людина повинна сама обрати модель поведінки. І саме тут важливе те, який у неї рівень альтруїстичних якостей та моральної свідомості.

Часто у повсякденних життєвих відносинах правові відносини приховані за моральними зразками альтруїстичної поведінки: за вимогами людяності, турботи та обов'язками взаємної поваги і взаємної допомоги. Крім того, рух і розвиток суспільства знаменує собою рух і розвиток активних альтруїстичних практик у цивільних відносинах, і це позначається на змісті цивільного права. Додамо також, що не завжди легко провести межу між обов'язками, що існують як вимоги звичаїв та соціальної моралі, та обов'язками, за якими стоять правові санкції. Так, соціальна мораль знає різноманітні обов'язки допомоги серед близьких родичів, як-от: дбайливого ставлення до дітей, людей похилого віку і жінок тощо, і законодавці повинні відповідально вирішувати при створенні цивільного кодексу законів, які з них піднести до рівня правових обов'язків. Адже окремі люди потребують не тільки широкої смислової орієнтації, а й ґрунтовної морально-правової організації поведінки.

Зазначимо, що альтруїстично зорієнтовані практики (милосердя, благодійництво, соціальна допомога бідним верствам населення в умовах переходу до ринкової економіки, безоплатної правової допомоги населенню) збагачують суспільство сильним моральним і етичним компонентом, тоді як право більшою мірою фокусується на інструментарії посилення альтруїзму і відстоюванні принципів справедливості та гідності людської особистості. Отже, в умовах сьогодення закріплення альтруїстичних соціальних норм у системі права демократичної держави є важливим етапом у розширенні свободи громадянського суспільства та людини.

По-друге, однією з головних ознак соціальної держави є наявність у держави цілей встановлення загального блага, утвердження в суспільстві соціальної справедливості, забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, рівних стартових можливостей для самореалізації особи. Кожна цивілізована держава здійснює політику, спрямовану на створення системи соціального забезпечення та охорони здоров'я, працевлаштування населення, підтримку незабезпечених громадян. Відповідно до такої вимоги соціальної держави альтруїзм як засаднича моральна цінність людського існування пов'язаний з принципами солідарності, соціальної відповідальності, соціальної безпеки. Принцип солідарності означає взаємодопомогу та взаємопідтримку між різними верствами та віковими групами населення. Принцип соціальної відповідальності громадянина виражається в активній життєвій позиції, дотриманні норм соціальної етики – насамперед, принципу гуманізму, відповідальності працюючих за непрацездатних, у свідомій передачі громадянином частини власності (у вигляді податків) на суспільні витрати. Адже, як зазначав перший президент Чеської Республіки Т. Масарик, «найглибший аргумент на користь демократії – це віра в людину, у її цінності, в її духовність та в її безсмертну душу. Етично демократія є політичною реалізацією любові до ближнього» [REF _Ref401908586 \r \h * MERGEFORMAT 8, с. 237 – 238]. Принцип соціальної безпеки обумовлює та гарантує безпеку людини, суспільства та держави від внутрішніх загроз шляхом скоординованої системи соціальної політики, розвитку системи соціального (державного та недержавного) страхування. Своім

зародженням система соціального страхування зобов'язана практиці соціального забезпечення й компенсації безробітним США, що ґрунтувалася на стратегії страхування для запобігання бідності. Ця стратегія призначена була пом'якшити умови бідності. Проте розробка сучасної раціональної стратегії допомоги бідним навіть у західних країнах ускладнюється через конфлікт цінностей індивідуальної відповідальності та соціального співчуття. Як пояснює Гарвардський соціолог Д. Еллууд, соціальне забезпечення викликає конфлікт цінностей, як-от автономії, відповідальності, роботи, родини, громади, співчуття [9, с. 6]. Так, суспільство допомагає тим, хто не досяг успіху, але тим самим знижує цінність зусиль тих людей, хто самотужки намагається подолати бідність, багато працюючи; фінансова підтримка людей з низькими доходами знижує їх мотивацію до праці; визнання незахищеності та фінансова підтримка неповних сімей сприяє їх формуванню або підтримує цей процес.

У західному суспільстві програми соціального страхування, що здебільшого призначені для середнього класу (соціальне забезпечення, компенсація по безробіттю), користуються більшою підтримкою ніж програми для бідних, що значно менш популярні та супроводжуються суперечностями [2, с. 155]. Безумовно, ситуація в Україні суттєво складніше соціальної реальності західних демократій. Але загальне оздоровлення нашого суспільства, розвиток його в напрямі цивілізованих демократичних суспільств світу залежить від формування і розвитку середнього класу. На жаль, стрімке скорочення доходів населення, надмірна їх диференціація негативно впливають на поширення соціально орієнтованих альтруїстичних практик в середовище середнього класу, звужують матеріальні основи для незалежної альтруїстичної поведінки. У цьому контексті поширенню альтруїзму сприятиме забезпечення трудової зайнятості населення, боротьба з безробіттям, створення реальних можливостей для вільної реалізації трудового та інтелектуального потенціалу громадян. Таким чином, важливим завданням соціальної політики держави в умовах ринкових демократичних трансформацій постає формування та підтримка середнього класу, що має бути головною складовою державної політики подолання бідності в Україні, справжнім локомотивом поширення альтруїстичних практик.

Безумовно, головним атрибутом соціальної держави є реальна відсутність бідних, а не декларативне проголошення соціальної допомоги вразливим верствам населення. Вирішуючи це питання, у 2008 році ООН створила Комісію з посилення правових можливостей, до якої ввійшли впливові державні діячі, політики, науковці світового рівня. В ході своєї роботи Комісія дійшла висновку, що подолати глобальну бідність неможливо за рахунок суто «чистої благодійності» – прямої фінансової допомоги країнам, що розвиваються. Натомість, необхідно зміцнювати загальноприйняті механізми правового захисту та розширювати сферу їхнього застосування, тоді зусилля людей з подолання бідності будуть більш ефективними. Цей висновок безпосередньо стосується вирішення проблеми бідності в Україні.

Спеціального вивчення потребує питання інтеріоризації соціальних та правових норм людиною. Адже ще за спостереженням І. Канта, правові норми набувають поряд з правовим також морального значення, якщо вони одержать особистісне автономне схвалення і їх дотримуються, виходячи з переконання совісті людини. Дійсно, з одного боку, в сучасній соціальній правовій державі обов'язки громадян не можуть мати виключно егоїстичні мотиви, як-от побоювання санкцій або турбота про власний добробут, з іншого боку, правова норма та альтруїстично спрямовані вчинки громадян повинні бути усвідомленими. Втім суспільство не може нормально функціонувати без загальноприйнятих норм і має в них екзистенційну потребу, як і кожна людина. Сприймаючи норми зовнішнього світу, роблячи їх своїми, людина немов би стає єдиним цілим зі світом, живе не лише в ньому, а й разом з ним. Чим більше сприйнятих норм, тим

більша адаптація до світу, тим вищим є ступінь онтологічної заангажованості. Анормативність – шлях до самотності, тоді як норма – це спосіб залучення людини до соціального життя, спосіб включення її в діяльність суспільного організму, вона захищає людину, забезпечуючи її свободу і створює умови для творчої самореалізації, а водночас протистоїть її намаганням вийти за межі норми в процесі створення принципово нового та позанормативного, яке становить саму сутність творчості та самореалізації [3, с. 184-186].

До основних ознак, за якими державу можна визначити як правову [6, с. 95] належить наявність у громадян правової культури, яка передбачає активну участь громадян у суспільно-політичному житті. За спостереженнями науковців, якщо взяти соціальну матрицю поведінки людини з точки зору її правової культури, то на найнижчому щаблі основним мотивом буде страх покарання, на середньому – очікування вигоди, а на найвищому має бути гармонія, співзвучна діючій системі нормативної регуляції, де органічно сполучатимуться юридичні, моральні та інші імперативи [4, с. 95]. Зрозуміло, на найвищому щаблі правової культури людина, яка зорієнтована на задоволення спільних інтересів і потреб, забезпечує умови для продуктивної альтруїстичної діяльності.

Провідну роль у процесі становлення соціальної правової держави відіграє законодавча влада, процес реалізації та застосування правових норм державними органами, стан законності й правопорядку. Уряд України, центральні та місцеві органи виконавчої влади повинні забезпечувати належне виконання рішень законодавчої влади. Таке виконання передбачає високий рівень правової культури, соціальної відповідальності, альтруїзму у осіб, які залучаються до нього. Їх діяльність має бути максимально спрямованою на забезпечення такого правопорядку в державі, за яким соціальні законопроекти на підставі відповідних науково-практичних рекомендацій належно готуються і виконуються. Тому важливим є усвідомлення гуманістичної предметно-змістовної ролі та значущості юридичної діяльності, а також діяльності тих посадових осіб, чия робота є складовою процесу правового регулювання посилення в суспільстві альтруїзму.

Важливим фактором розвитку та посилення альтруїзму громадян є освіта. Якісна освіта сприяє розвитку демократії і суспільної солідарності за допомогою того, що формує у суспільстві відношення терпимості та милосердя, виховує чітко усвідомлених громадян, якими нелегко маніпулювати в межах демагогії і гасел [1, с. 10]. Цілеспрямоване виховання альтруїзму є передумовою формування соціальної активності та відповідальності молодих громадян.

Отже, правові норми альтруїстичного змісту будуть ефективніше виконувати свою регулятивну роль, прискорювати та надавати динамічності реальному процесу становлення правової соціальної демократичної держави, якщо громадянське суспільство буде відповідати за їх встановлення, принципове здійснення та реалізацію. Громадянське суспільство та особистість мають нести взаємну відповідальність за практичне втілення таких морально-правових норм.

ПЕРЕЧЕНЬ ССЫЛОК

1. Базалук О. А. Философия образования в свете новой космологической концепции : учебник / О. А. Базалук. – К. : Кондор, 2010. – 458 с.
2. Дай Томас Р. Основи державної політики / Томас Р. Дай ; пер. з англ. Г. Є. Краснокутського. – Одеса : АО БАХВА, 2005. – 468 с.
3. Козловський А. А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці : Рута, 1999. – 295 с.

4. Мадіссон В. На шляху розроблення методології філософії приватного права / В. Мадіссон // Право України. – 1998. – № 6. – С. 94-97.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : Навч. посібник / П. М. Рабінович ; вид. 9-е, зі змінами. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
6. Словник-довідник / Уклад.: В. Д. Бакуменко та ін. ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
7. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 576 с.
8. Чапек К. Беседы с Т. Г. Масариком. – М. : Каменщик, 2000. – 280 с.
9. Ellwood David Poor Support: Poverty In The American Family. – New York : Basic Books, 1988. – Political Science. – 271 p.